

Kratke zgodbe Jana Balabána v kontekstu razvoja kratkega pripovedništva v češkem okolju

Jana Šnytová

Prispevek prinaša strnjen pregled češke kratke zgodbe, ki se je razvijala v tesnem odnosu z romanom. Podrobneje predstavi kratko pripovedništvo zadnjih tridesetih let, in sicer na primeru proznih del Jana Balabána, čigar kratke zgodbe veljajo za vrhunec sodobne češke literature. Na primeru interpretacije kratke zgodbe Silvester Svinov prispevek prikaže posebnosti Balabánovega ustvarjanja in splošne probleme sodobne češke družbe, na katere avtor opozarja v svojih proznih delih.

Specifike razvoja češkega kratkega pripovedništva

Kratka zgodba se je v kontekstu češke literature razvijala pod vplivom velikih evropskih literatur, zlasti nemške, francoske in ruske, vseeno pa sta njen razvoj in položaj povezana z določenimi narodnimi posebnostmi. Pri tem je še posebej pomemben njen konkurenčni odnos do romana, ki je imel v češkem okolju vedno privilegirani status. Pisanje kratkih zgodb je pogosto veljalo za »vajeniško« obdobje pisateljevega ustvarjanja, ki naj bi mu sledilo obsežno »mojstrsko« delo (Pilař 2008: 8). Šlo je torej za nekakšno začetno stopnjo romana, s katero je avtor dokazoval svoje sposobnosti in talente.¹ Po drugi strani pa v 19. stoletju za roman še ni bilo zadostne založniške strukture, pa tudi bralsko občinstvo še ni bilo pripravljeno na tovrstna dela, zato se so tudi v češki literaturi v tem času razvijale prav krajše prozne oblike. Kratko pripovedništvo je tako postalo bistveno za razvoj češke proze in je pri tem šlo čez več pomembnih razvojnih faz.

Češko kratko pripovedništvo v 19. stoletju

Začetki kratke pripovedne proze na Češkem segajo v 19. stoletje. Ni šlo za nenadno kvalitativno spremembo, temveč za postopen proces preoblikovanja proznih oblik prejšnjih obdobj, predvsem tako imenovanih ljudskih knjig, pri

¹ Večina literarnih teoretikov se strinja, da je imela v češki literaturi predvsem v 20. stoletju kratka zgodba obrobni položaj (prim. Opelík 1970; Pilař 1994: 15; Mocná 2004: 516).

katerih je šlo za zabavno čtivo s pestrimi zgodbami, ki se prenašajo še iz obdobja renesanse in baroka (Mocná 2004: 517). Pomembno vlogo pri oblikovanju češke kratke zgodbe je imela tudi prevajalska dejavnost, posebno prevodi iz nemške in francoske literature. Tudi tu so prevladovali prevodi pustolovskih in sentimentalnih zgodb, saj bralec tistega časa ni bil pripravljen na zahtevnejša dela. V prvi tretjini 19. stoletja je bila zelo priljubljena zgodovinska kratka zgodba, ki se je navezovala na viteške zgodbe iz ljudskih knjig, hkrati pa je začela poudarjati pomen narodne zavesti in vzgajati k domoljubnosti. Uveljavljale so se tudi teme iz sodobnega življenja. Vrhunec prve tretjine 19. stoletja je kratka zgodba *Marinka* (1834) Karla Hynka Máche, ki združuje romantično razklanost pripovedovalca z opisom življenjskih razmer v revni praški četrti. Od štiridesetih let dalje se uveljavljajo umetniško dovršene črtice reportažnega in dokumentarnega značaja Karla Havlička Borovskega in Božene Němcove, slednja se nedvomno uvršča med najbolj znane in izvrstne avtorje kratkih zgodb sredine 19. stoletja. Čeprav si je generacija avtorjev, ki je v češko literaturo vstopila na koncu petdesetih let, za cilj zadala tvorbo in razvoj romana, se je v svojem ustvarjanju posvečala krajšim, predvsem realistično naravnanim proznim oblikam. Mejniki so Nerudove *Malostranske pripovedke* (1878),² ki s svojo poetičnostjo napovedujejo moderno kratko zgodbo 20. stoletja. Hkrati se je z razvojem časnikarstva pojavila potreba po krajših proznih oblikah, zato so v zadnji tretjini 19. stoletja nastajale v velikih količinah. Pomembne so bile tudi zgodovinska kratka zgodba Aloisa Jiráska in Zikmunda Winterja ter kratke zgodbe z vaško tematiko Karoline Světle ali črtice, ki prikazujejo sodobno vsakdanje življenje. Razvoj češke kratke zgodbe po nastopu modernističnih smeri v zadnjem desetletju 19. stoletja – za razliko od poezije – stagnira, izjema so dela Fráňe Šrámka in Antonína Sove, ki pod vplivom impresionizma ustvarjata subjektivno usmerjeno lirizirano prozo (Mocná 2004: 519).

Češko kratko pripovedništvo v 20. stoletju

V 20. stoletju se kratka pripovedna proza izredno razvija. Jiří Opelík (1970: 91) kot še posebej pomembna izpostavi tri obdobja: dvajseta leta, začetek štiridesetih let ter prelom petdesetih in šestdesetih let; vendar tudi že prvo desetletje ponuja zrele prvence kratkih zgodb, katerih avtorji kratko pripovedništvo

---

2 Prvi slovenski prevod kratkih zgodb Jana Nerude z naslovom *Malostranske pripovedke* je izšel že leta 1886 (prev. Ljudevit Furlani); sledila sta še dva prevoda: leta 1936 (prev. Janko Liška) in leta 1959 (prev. Viktor Smolej).

razvijajo in kultivirajo tudi pozneje, kontinuitete pa presenetljivo ne pretrgajo niti pomembni zgodovinsko-politični mejniki v letih 1914–1918. Mednje uvrščamo na začetku meditativno prozo Josefa in Karla Čapka,³ neoklasicistične kratke zgodbe Františka Langerja,⁴ humoristične zgodbe Jaroslava Haška⁵ in Karla Poláčka, pa tudi ekspresionistično subjektivizirano prozo Richarda Weirnerja. Časnikarstvo, ki se je takrat razvijalo, je dajalo prednost kratkim proznim oblikam in tako do določene mere vplivalo na beletristično ustvarjanje prozaikov-novinarjev in jih posredno usmerjalo v kratko pripovedno prozo (Opelík 1970: 91). O izraziti hegemoniji romana v tridesetih letih priča med drugim anketa »Zakaj se pri nas ne pišejo kratke zgodbe?« iz leta 1936.⁶ Kot odziv na precenjevanje romana je mogoče razumeti dva fenomena iz štiridesetih let: na eni strani nastanek tako imenovanih okvirnih novel (na primer Františka Kubke in Eduarda Bassa), ki so s svojo zgoščenostjo in obsegom lahko konkurirale romanu, in na drugi strani objava več kolektivnih antologij kratkih zgodb, ki so bile tesno povezane z manifestacijskimi nastopi umetnikov v podporo češkemu narodu na začetku fašistične okupacije (Opelík 1970: 92).

Povojno obdobje ni bilo naklonjeno kratkemu pripovedništvu, saj je samo roman veljal za zvrst, ki zmore prikazati gradnjo socialistične družbe, kot je to pričakovala takratna ideologija. Na prelomu petdesetih in šestdesetih let 20. stoletja skupaj z odklonom od socialističnorealistične poetike pride tudi do sprememb v zvrstni hierarhiji. Roman so začeli »dojemati kot obliko, ki je pretesno povezana z apriornimi zahtevami glede načina prikazovanja in vrednotenja življenja«, zato so »priložnost za navezovanje neposrednega stika z življenjsko resničnostjo (in podajanje bolj analitične ali, ravno nasprotno, bolj spontane in čustvene izpovedi o njej) iskali in odkrivali v krajših zvrsteh« (Janoušek 2008a: 304–305). Med literarne dogodke tega obdobja spadata prozni prvenec Milana Kundere (trije zvezki *Smešnih ljubezni*, 1963, 1965, 1968)⁷ in prva izdaja proznih del Bohumila Hrabala (*Pabitelji*, 1964; *Oglas za hišo, v kateri nočem več živeti*, 1965),⁸ spregledati pa ne smemo niti kratke proze

3 Prelomno zbirko Čapkovih kratkih zgodb *Zgodbe iz enega in drugega žepa* (1928–1929, slov. 2013) je v slovenščino prevedla Nives Vidrih.

4 V slovenščino je prevedena zbirka kratkih zgodb *Filatelistične zgodbe* (izšla leta 1964, pisana že v tridesetih letih, slov. 1973 v prevodu Otona Berkopca).

5 Zbirko kratkih zgodb *Poveljnik Bugulme* (1921, slov. 1976) je v slovenščino prevedla Zdenka Škerlj Jerman.

6 Anketa je izšla v reviji *Přítomnost* in v njej so sodelovali vodilni avtorji kratkih zgodb tistega časa: Josef Čapek, Karel Čapek, Jaromír John, Josef Kopta, Karel Poláček, Anna Marie Tilschová.

7 Prev. Dušan Baran in Aleš Jesenik, 1974.

8 Izbor kratkih zgodb z naslovom *Oglas za hišo, v kateri nočem več živeti* (2008) je pripravila in v slovenščino prevedla Nives Vidrih.

Ladislava Fuksa, Ivana Vyskočila in Věre Linhartove.⁹ V času tako imenovane normalizacije v sedemdesetih in osemdesetih letih kratki zgodbi ni uspelo ohraniti privilegirane položaja, vseeno pa nastajajo pri bralcih dobro sprejete zbirke (Ota Pavel: *Smrt krasnih srnjakov*, 1971), kot tudi novatorska dela (na primer Alexandra Berková: *Knjiga z rdečimi platnicami*, 1986).¹⁰

Kratka zgodba v sodobni češki književnosti

Demokratska revolucija leta 1989 je izrazito vplivala na pogoje za izdajanje proznih del in na njihovo podobo. V prvem desetletju so se povezali trije komunikacijski krogi, ki so nastali kot posledica posegov oblasti v obdobju 1968–1989 (literatura v eksilu, samizdat in uradna literatura). Bralci so bili tako deležni starejših del avtorjev, ki so bili pred tem prepovedani, kot tudi njihovega novejšega opusa, hkrati pa tudi del avtorjev nove, mlajše generacije. Izrazito so na knjižni trg začeli vplivati ekonomski dejavniki, pojav tržnega gospodarstva pa je omogočil nastanek velikega števila zasebnih založb, ki so izdajale knjižno produkcijo različne kakovosti. Drug pomemben dejavnik, ki je vplival na umetniško ustvarjanje, je bil konec politične in družbene vloge literature, pa naj gre za dela, ki so bila v skladu s komunističnim režimom, ali pa tista, ki so nasprotno izražala protest in nestrinjanje s takratno ideologijo.

Z zvrstnega vidika so vodilno vlogo ohranili romani, ki so se tematsko navezovali predvsem na zgodovinske dogodke 20. stoletja, ki jih je bilo končno mogoče obdelati na neideološki način, značilna pa je bila tudi težnja po družbenem romanu. Kljub temu je najpogostejša žanrska oblika postala novela, po obliki manj obsežna kot roman in z omejenim številom literarnih oseb, prostorov in zapletov (Klíčová 2020). Kratko pripovedništvo se je še naprej razvijalo, vendar je bilo ponovno razumljeno kot dodatek k avtorjevemu pisanju romanov. Za primer lahko navedemo Jiříja Kratochvila, ki je v svojih delih razvijal postmodernistični slog, značilen za zadnje desetletje 20. stoletja. Kljub temu se je na prelomu stoletja pojavilo nekaj pomembnih prvencev kratkih zgodb, pri bralcih so bile dobro sprejete zlasti kratke zgodbe sodobnih avtorjev Ivana Krausa, Petra Šabacha, Tereze Boučkové in drugih. Od druge polovice devetdesetih let so se izrazito uveljavljali avtorji, ki so v svojih

---

9 V slovenskem okolju razmah češke kratke zgodbe šestdesetih let reflektira antologija *Čas ne-spečnosti: izbor sodobne češke kratke proze* (1967), zbirka vsebuje sedemnajst kratkih zgodb reprezentativnih avtorjev, kot so Ludvík Aškenazy, Josef Škvorecký, Milan Smolík, Karel Misař, Milan Kundera, Hana Prošková, Karel Michal, Josef Podaný, Věra Linhartová, Ivan Vyskočil, Bohumil Hrabal; kot prevajalci so sodelovali Božidar Borko, Ada Muha, Tomo Korošec.

10 Slovenski prevod je izšel leta 2016 (prev. Tatjana Jamnik).

proznih delih v intimnejšem tonu prikazovali duševno razpoloženje svojih junakov, pa tudi stanje češke družbe (Fialová 2015: 8). Zbirko kratkih zgodb Hane Andronikove *Srce na trnku* (2002) sestavljajo osebne izpovedi različnih likov, ki vrednotijo svoje življenje in se spopadajo z osebno krizo. Leta 1995 je debitiral Jan Balabán, avtor specifične poetike, čigar delo velja za vrhunec sodobne kratke proze.

Upanje in obup v prozi Jana Balabána

Prozaist Jan Balabán (1961–2010) v češkem okolju velja za mojstra kratke zgodbe in avtorja z izjemnim talentom, ki je daleč presegel povprečje češke proze.¹¹ V svojem ustvarjalnem obdobju je objavil pet zbirk kratkih zgodb in tri daljša prozna besedila na meji med novelo in romanom. V svojem kratkoproznem prvencu (*Srednji vek*, 1995), ki je sicer pisan v bolj tradicionalni obliki, pa vendar z izrazito sanjskimi, celo fantastičnimi podobami, je avtor izpostavil obrise svojega proznega sveta, ki jih je razvijal tudi pozneje: odtujenost, nezmožnost medsebojne komunikacije, občutke osamljenosti in tesnobe človeka srednjih let. V svojem raziskovanju človeške eksistence je nadaljeval v tridelni lirski prozi *Božja vrva* (1998) in v zbirki kratkih zgodb *Počitnice* (1998).¹² V obeh delih najdemo izrazite avtobiografske prvine in občutek za zgodbo preprostega človeka (Hruška 2008: 285). Zbirki kratkih zgodb, ki sledita, *Mogoče pa odhajamo* (2004) in *Tukaj smo* (2006), ter novela *Kod je šel angel* (2003) so hkrati povezane z industrijskim okoljem mesta Ostrava na severnem Moravskem, ki soustvarja specifično zadušljivo vzdušje z občutki brezizhodnosti. Balabánov prozni opus zaključí roman o refleksiji umiranja in smrti *Vprašaj očeta* (2010). Pozabiti ne smemo niti na Balabánovo izvirno pripovedno tehniko: kratki, jedrnatí stavki, večinoma brez prilastkov, so v kontrastu z lirskimi odlomki s subjektivnimi izpovedmi.

Dela Jana Balabána prikazujejo tipe antijunakov – outsiderje, obupance, posameznike, ki jih je življenje razočaralo. Ti so prikazani v nekakšnem trenutku vrednotenja, refleksije svojih življenjskih poti in neuspehov, vendar še vedno v ozadju čutimo, da iščejo smisel ali pa vsaj znosen način življenja. Kot navaja B. Kostřicová (1999: 11), je zanje značilno »iskanje smisla življenja, sprejemljivega Boga in poti (naprej), iskanje vere, odnosa, življenjske filozofije,

11 Prim. npr. Jungmann 2007; Merenus 2007; Klíčová 2020.

12 Prevodi Balabánovih del, dostopni v slovenščini: izšla sta zbirka kratkih zgodb *Počitnice* (slov. 2004, prev. Bojana Maltarić) in roman *Vprašaj očeta* (slov. 2013, prev. Peter Kuhar); revijalno sta izšla prevoda dveh kratkih zgodb iz zbirke *Morda pa odhajamo* (2010, prev. Eva Grosek) in *Triceratops* (2010, prev. Korana Hollan, Špela Petric).

lastnega mesta na svetu«. Deziluzija torej ni uničujoča, temveč odpira možnosti za upanje in nadaljnji razvoj.

Jan Balabán: *Počitnice*

Šestnajstim kratkim zgodbam iz zbirke *Počitnice* ni skupen samo občutek praznine¹³ in nesmiselnosti, temveč tudi dve glavni literarni osebi z avtobiografskimi značilnostmi – Pavel Nedostál in Ivan Satinský. Oba vrednotita svoji življenjski poti, sta ljubeča očeta, čeprav njun zakon ni bil uspešen, in kljub vsemu hrepenita po izpolnitvi svojega življenja. Zgodbi obeh protagonistov predstavljata dve osnovni pripovedni liniji zbirke. Vanjo so vključene kratke zgodbe, pri katerih je pozornost usmerjena na druge like, ki so jima večinoma sorodni – Pavlov oče, Ivanova partnerka Taťána, skupni sošolec z univerze in drugi. In ravno na ta način odkrijemo plastično podobo njunih življenj. Časovno se zgodbe dogajajo v roku enega leta, vendar ne gre za zaključen kronološki razvoj. Like srečujemo v določenem trenutku, v neizogibni ustavitvi ali iztrganju časa iz njegovega teka – pri razmišljanju med nočno nespečnostjo, v gostilni med brezdomci, na silvestrskem sprehodu po negostoljubni pokrajini in tako naprej. Tako se jim bralec lažje približa in se z njimi poistoveti. Pri tem mu pomaga tudi usmerjanje na literarno osebo skozi njeno ime, po navadi ga najdemo že v naslovu zgodbe ali v njenih prvih stavkih. Tomáš Kubíček opozarja, da je »Balabánov način poimenovanja likov del strategije, ki lik postavi v presečišče pogleda pripovedovalca in bralca« (Hruška 2008: 475).

Podobno tudi v kratki zgodbi *Silvester Svinov*¹⁴ avtor bralca takoj potegne v dogajanje. S protagonistom Pavlom Nedostálom se sreča že v uvodnih stavkih zgodbe in močno začuti turobno družinsko vzdušje na zadnji dan leta, ko namesto priprav na silvestrsko zabavo prevladujejo nervoza, napetost in utrujenost:

Zrak v stanovanju je dušeč že od jutra, zgostila ga je utrujenost od življenja, ki se je tu ustavilo. Preprij je pred vrati. Vsi so živčni, tudi otroka, celo pes se zbegano vrti okrog in se skriva pod mizo. Dana jezno hodi po stanovanju sem ter tja in Pavel ve, da bi si morala nekaj pomembnega povedati. Pa si ne povesta. Pustita to za prihodnje leto, tako kot že vrsto let. (Balabán 2004: 26.)

13 V izvorniku praznino evocira že naslov zbirke, ker je beseda *prázdny* – 'počitnice' izpeljana iz besede *prázdny* – 'prazen'.

14 Slovenski prevod kratke zgodbe je dostopen na povezavi: <<https://doi.org/10.4312/KFIG7675>>.

Nezmožnost prave komunikacije med zakoncema je poudarjena z enim samim dialogom v besedilu. Za razliko od tradicionalnega pripovedovanja tu dialog nima vloge dogajalnega elementa, s katerim bi se zgodba pomikala naprej, nasprotno, pri Balabánu se »čas prek njega ustavlja in postaja predmet raziskovanja, pogovori pa vedno bolj postajajo notranji monologi, ki kažejo na cikličnost in brezupnost doživete situacije« (Kubíček v Hruška 2008: 474).

Periferija industrijskega mesta, kamor se je Pavel s svojimi otroki odpravil na sprehod in ki izmenjuje zaprto okolje stanovanja, v besedilu nima vloge kulise, temveč soustvarja pripovedno linijo. V zapuščenih kotanjah in na blatnih zanemarjenih travnikih, ki ustvarjajo kontrast z veseljem razigranih otrok, se zgodi nesreča. Protagonistu v kritični situaciji uspe najti takojšnjo rešitev:

Še vedno je klet, toda malce ga je tudi veselilo, ker zdaj ve, kod in kam. Vedno nekako gre, si je rekel Pavel Nedostal in obračal mokra oblačila nad plameni. Če ničesar ne bi bilo, bi ravno tako morali nekako preživeti. Spati v gnezdu, loviti žabe in si jih peči na ognju. (Balabán 2004: 28.)

Izlet se zaključi v bifeju v zgradbi železniške postaje. Človeška solidarnost oseb z roba družbe, ki so našle zavetje v odstavljenem vagonu v bližini postaje, ustvarja kontrast s podobo negostoljubnega doma družine z nefunkcionalnimi odnosi:

Na odstavnem tiru stojijo stari bivalni vagoni, v katerih živijo neki ljudje. Iz cevi dimnikov se kadi, slišati je glasbo z radia in hrupne pogovore. Verjetno že proslavljajo silvestra. Takšen vagon bi bil za nas čisto dovolj, a ne oči. (Balabán 2004: 29.)

Skepsa in deziluzija nista absolutni, protagonisti ne obupujejo, upanje pa ustvarja tudi močna očetovska ljubezen do otrok.

Zaključek

Iz navedenega je razvidno, da je kratka zgodba gonilna sila v razvoju češke literature, njen konkurenčni odnos do romana pa je določal dinamiko sprememb v pripovedni prozi. Kratko pripovedništvo je v 19. stoletju pomembno prispevalo k oblikovanju moderne češke proze. Vrhunec ustvarjanja so v dvajsetih, tridesetih in šestdesetih letih 20. stoletja doživeli svetovno znani prozaiki, kot so Karel Čapek, Jaroslav Hašek, Milan Kundera in Bohumil Hrabal. Ne ostaja niti sodobna literatura in kljub dejstvu, da so danes bralci in založniki bolj naklonjeni predvsem daljšim proznim tekstom, je kratka pripovedna proza

zadnjih tridesetih let prinesla pomembna dela. Kratke zgodbe Jana Balabána poskušajo opisati in diagnosticirati življenjske občutke na začetku 21. stoletja, in čeprav so postavljene v industrijsko okolje severnomoravske metropole, njihov pomen presega regionalno in domačo literaturo.

Viri

- BALABÁN, Jan, 2004: *Počitnice*. Prev. Bojana Maltarić. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- BALABÁN, Jan, 2010: *Povídky*. Brno: Host.
- BALABÁN, Jan, 2021: *Silvester Svinov*. Prev. Bojana Maltarić. Ljubljana: Znanstvena založba FF (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/KFIG7675>>.

Literatura

- FIALOVÁ, Alena idr. (ur.), 2014: *V souřadnicích mnohosti: česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- FIALOVÁ, Alena, 2015: *Česká próza po roce 1989*. Praha: Středisko společných činností AV ČR.
- HRUŠKA, Petr idr. (ur.), 2008: *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- JANOUSEK, Pavel idr. (ur.), 2007a: *Dějiny české literatury 1945–1989*; 2007a, svazek I (1945–1948); 2007b, svazek II (1948–1958); 2008a, svazek III (1958–1969); 2008b, svazek IV (1969–1989). Praha: Academia.
- JUNGMANN, Milan, 2007: Deset Balabánových povídek. *Tvar* 18/6. 2.
- KLÍČOVÁ, Eva, 2020: *Současná česká povídka aneb Co přišlo, když Jan Balabán odešel*. České literární centrum. <<https://www.czechlit.cz/cz/feature/soucasna-ceska-povidka-aneb-co-prislo-kdyz-jan-balaban-odesel/>>.
- KOSTŘICOVÁ, Blanka, 1999: Dvakrát Jan Balabán. *Literární noviny* 9/3. 11.
- MERENUS, Aleš, 2007: Světliny v krajinách deprese. *Tvar* 18/6. 2.
- MOCNÁ, Dagmar, 2004: Povídka. Dagmar Mocná, Josef Petreka (ur.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha–Litomyšl: Paseka. 515–522.
- OPELÍK, Jiří, 1970: Povídka v románových časech. *Česká literatura* 18/1. 88–94.
- PILAŘ, Martin, 1994: *Pokus o žánrové vymezení povídky*. Ostrava: Sfinga.
- PILAŘ, Martin, 2008: *Podoby českého povídkového cyklu ve XX. století*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- ŘÍHOVÁ, Zuzana, 2006–2013: Jan Balabán. Příběh, Michal idr. (ur.): *Slovník české literatury po roce 1945*. <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz>>.